

кандидат філологічних наук
доцент кафедри міжнародних
відносин
Національного університету
«Острозька академія»

ФЕМІНІСТИЧНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ «ІНШОГО»: «ДРУГА СТАТЬ»

Категорія «Іншого» є стрижневою для дискурсів, які розгортаються в межах літературознавчого фемінізму, головно його французького відгалуження. Категорію «Іншого», яка, за словами С. де Бовуар, «така ж споконвічна, як і сама свідомість» [1, с. 27], у феміністичних студіях розглядають стосовно жінки як «другої статі» (С. де Бовуар) та підвладної чоловікові. Мета статті – проаналізувати феміністичні аспекти категорії «Іншого».

Апологети фемінізму зазначають, що в диспозиції чоловік / жінка остання упродовж віків залишалася «вічним додатком, доповненням, фоном, однак ніколи не головною дійовою особою, чи то як автор, чи як герой, чи як читач» [2, с. 612]. На їхню думку, якщо суспільство й надалі буде патріархальним, то жіноча половина жителів завжди буде підпорядкованою: «Чоловіки будуть домінувати над жінками, старші чоловіки будуть домінувати над молодшими» [3, с. 25].

Отже, у феміністичному дискурсі, передусім, французькому, на передній план виходять поняття тілесності та тіла, які водночас є одними із центральних концептів соціально-філософського дискурсу ХХ – ХХІ ст. Термінологічна розвідка стосовно розмежування понять «тіло» і «тілесність» є ключовим завданням для Е. Гусерля, Ж. П. Сартра, М. Мерло-Понті, А. Шюца, М. Фуко, Ж. Дельоза й інших науковців.

Беручи до уваги багатогранність термінів «тілесність» і «тіло», у нашому дослідженні ми опираємось на концепцію української дослідниці Н. Медведєвої, яка визначає тілесність як «субстрат людської життєдіяльності, що являє собою багатомірне утворення, яке існує в трьох вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність (сукупність тілесних відчуттів людини, почуття «Я»), зовнішня тілесність (тіло як засіб самовираження та інтеграції в суспільство), і конструюється на їхньому перетині» [4, с. 9]. Також нам імпонує визначення О. Золотухіної-Аболіної: «Якщо тіло – це організм, плоть, обмежена шкіряним покривом, то тілесність включає також одяг, макіяж, зачіску, аксесуари, м'язову розвинутість і багато іншого» [5, с. 85].

Французький феміністичний дискурс сьогодення базується на концепціях С. де Бовуар, сформованих під впливом філософії екзистенціалізму Ж. П. Сартра, та поглядах Ю. Крістевої, Л. Ірігаре, Е. Сіксу і С. Кофман, які виникли і розвинулися в межах постструктуралістської та психоаналітичної думки 70 х рр. ХХ ст.

Предтеча ліберального фемінізму С. де Бовуар у праці «Друга стаття» відштовхується від антифеміністичних положень психоаналітичної теорії З. Фрейда, за якими жінка трактувалась як недосконала кастрована істота, позбавлена власної сексуальності. С. де Бовуар порушує ключове для феміністичної критики питання: «Як жінка стала підвладною *іншою*?». У пошуках відповіді вона аналізує позицію жінки за різних епох і цивілізацій і доходить висновку: підпорядкування жінки в патріархальному суспільстві здійснюється за тим самим принципом, що й колонізація Сходу Заходом – через створення характерних образів і міфів, простором для реалізації яких стає, насамперед, художня література. Аналогічне твердження висловила у своїй праці «Сексуальна політика» (1970 р.) і американський критик К. Міллет. Отже, за словами дослідниць, саме в такий нарративний спосіб чоловіки визначають і нав'язують жінці суспільну функцію підпорядкування.

Ю. Крістева, чільна постать сучасної літературознавчої думки, також наголошує на очевидності заміщення в літературних текстах позитивного негативним, тому що жіночий образ пройшов шлях від обоження до «експліцитного заперечення»: «У ХVІ ст. жінку було цілком усунено з дискурсу», а згодом вона «постає як втілення зла та відьмацьких сил». Ця матриця амбівалентності, на думку критика, лежить в основі жанру роману [6, с. 547].

С. Павличко зазначає: «Проблема полягає в тому, що коли рівність і декларується, як, наприклад, у нас [в Україні – І. Т.], чи навіть функціонує, як у більшості країн Заходу, залишаються певні моделі поведінки та психології, які несуть на собі печать патріархального розподілу ролей і патріархальної субординації. Ці моделі часто підтримуються і відтворюються в літературі й загалом у культурі, до того ж різних рівнів, як в елітарній, так і в масовій. А саме останнє формує і живить масову психологію». Адже літературний твір не лише відображає патріархальні цінності, але й подекуди трактує жінку «винятково в ролі сексуального об'єкта» [7, с. 21].

Жінка, за С. де Бовуар, хоча є, «як і кожна людська істота, вільною особистістю», проте «опиняється у світі, де чоловік накладає їй роль Іншої». «Її [жінку – І. Т.] намагаються перетворити на річ, спрямувати до іманентності, оскільки її трансцендентальність постійно живила б у ній усвідомлення своєї достатності і суверенності. Драма жінки – саме в цьому конфлікті між настійним прагненням будь-якого суб'єкта утвердити свою достатність і її становищем, яке перетворює жінку на підлеглий об'єкт» [1, с. 42].

Врешті решт, сутність полеміки С. де Бовуар зводиться до такого концептуального твердження: «Чоловіки завжди тримали долю жінки у своїх руках, вирішуючи її залежно від власних інтересів» [1, с. 134]. Наприклад, впродовж століть згода дівчини на заміжжя чи розлучення взагалі не була потрібна, адже «все залежало від чоловікових примх – він мав право на її життя й смерть, поведився з нею, як зі служницею» [1, с. 97]. Оскільки чоловіки, своєю чергою, керувалися амбіціями, потребами та страхами, то навіть шанували богиню-мати, бо їх лякала

Природа [1, с. 134]. Идеолог зазначає, що законодавство завжди «захищало» жінку, хоча й виключно як власність чоловіка і як матір його дітей [1, с. 97]. Отже, друга провідна теза фемінізму така: основна функція жінки в суспільстві завжди зводилась лише до позиції матері.

С. де Бовуар розглядає зміну значення материнства залежно від політики держави. Вона вирізняє материнство як тягар, який може бути обтяжливим, якщо жінці доводиться багато разів народжувати і якщо вона повинна годувати й виховувати дітей без необхідної підтримки, та материнство як насолоду, коли жінка регулює народжуваність, а суспільство допомагає їй під час вагітності [1, с. 65].

Дослідниця К. Міллет зазначає, що відповідно до ролей статей побут і догляд за дітьми лягає на плечі жінки, тоді як усі досягнення й амбіції є цариною чоловіків, отже, обмежена роль жінки «ув'язнює її на рівні біологічного досвіду» [3, с. 26]. Сучасне ж суспільство, за С. де Бовуар, є надією для жіноцтва взяти під контроль власне життя, адже жінці пропонують брати участь у виробництві й шляхом планування вагітності звільнитися від рабства дітонародження [1, с. 124], що й свідчить про певну еволюцію. Однак поодинокі зміни ще не є свідченням масового перевтілення. Тому, «щоб змінити обличчя світу, треба спочатку ґрунтовно закоренитися в ньому, але ґрунтовно закорінені в суспільство лише зневолені жінки» [1, с. 137]. Інші – поодинокі жінки, які «позначені провидінням» і виявляються не менш здібними, ніж чоловіки, за словами С. де Бовуар, сприймаються як «монстри: марнославна кар'єристка, героїня» [1, с. 137]. С. Павличко зазначає, що чоловіки створюють культ матері, аби зменшити конкуренцію з жінками в традиційно чоловічих сферах [7, с. 63].

Ю. Крістева (як і С. де Бовуар) також наголошує, що сьогодні існують різноманітні можливості для того, аби регулювати питання дітонародження, як от за допомогою протизаплідних засобів. Проте, зауважує вона, популярність генних маніпуляцій, штучне запліднення та клонування свідчать: «більшість жінок прагнуть материнства» [8]. У наш час, на думку Ю. Крістевої, не ведеться дискусія про суть материнства, хоча воно і залишається «чи не єдиним інститутом, який ще є святим». Сучасне суспільство «не бачить материнської сексуальності, сприймає материнство як корисну функцію». Таке ставлення до материнства і спровокувало феміністичний рух, який, передусім, озвучував «протест проти змалювання материнства як норми». Дослідниця визнає, що різниця між жінкою матір'ю та жінкою-коханкою існує, проте жінка мати всупереч суспільній позиції, за словами Ю. Крістевої, не позбавлена сексуальності. Крім того, мати передає культуру від покоління до покоління. Якби вдалось пояснити суть материнського поклонання, підсумовує психоаналітик, то «ще було б великим внеском у нові основи гуманізму» [9].

Ю. Крістева дотримується позиції, що чоловік і жінка по своїй суті є непримиренними «істотами конфлікту». Саме конфлікт, за словами дослідниці, характеризує людей і приносить їм задоволення [8]. До певної міри фемінізм і виник з такого конфлікту, з революції, в якій рушійною силою є не пролетаріат чи буржуазія, а жінки, котрі прагнуть свободи. Свободу (бунт) особистості Ю. Крістева вбачає не в подоланні кордонів і бар'єрів, а в усвідомленні «необхідності постійного оновлення» та розвитку, у створенні власного «психічного простору» як віддзеркалення врівноваженості та духовної свободи особистості. Дослідниця закликає індивіда протистояти своїй групі, адже лише завдяки одиничному й індивідуальному будь-який рух зможе набути повноти змісту. Вона підтримує рівність між чоловіками і жінками на універсальному рівні, адже це є запорукою «універсальної нації». Оскільки «ставлення жінки до закону, влади, до заборони інше, ніж у чоловіків» і походить від «ставлення до свого тіла, до чутливості та зачаття», то жінка збагатить поняття універсального «витонченістю жіночого сприйняття» [8]. Суголосно з Ю. Крістевою стверджує С. Павличко: «Суспільство, яке дає жінкам рівні права з чоловіками в усіх сферах життя, демонструє рівень своєї цивілізованості й культури» [7, с. 21].

На відміну від С. де Бовуар, К. Міллет і Ю. Крістевої, які аналізують тіло, насамперед, у ключі материнства, теоретики третьої хвилі феміністичного руху відстоюють кардинально протилежні позиції та розглядають концепт із позиції ринку розваг та сфери бізнесу. Зокрема, А. Дворкін, К. Мак-Кіннон, Р. Морган, Д. Рассел, Е. Шворцер та ін. активно виступають проти порнографії та проституції як «сексуальної колонізації жіночих тіл» [10, с. 203], адже вважають їх принизливими заняттями і зараховують їх до насильства, яке чоловіки застосовують не лише у фізичному, психологічному й сексуальному плані, але й яке викликане економічним становищем жінки. Вони намагаються розвінчати патріархальний міф, що «повіями народжуються» [10, с. 204]. Отже, першочергова мета радикального фемінізму, як слушно зауважує С. Павличко, полягає в тому, щоби «викрити порнографію як механізм домінування чоловіка» [7, с. 163].

Натомість К. Акер, С. Брайт, А. Керол, Б. Додсон, Н. Хартлі, Б. Ховард та ін. обстоюють право жінки обирати порнографію і проституцію за професії, які можуть бути економічно прибутковими. Постулат «Тіло жінки – право жінки» [11] вони тлумачать не як право жінки на аборт і заплановану вагітність, а як можливість самостійно обирати, що робити із власним тілом.

У межах феміністичної критики дискурс «Іншого» дає можливість проаналізувати функцію жінки в патріархальному суспільстві, яке обмежує її на політичному, юридичному, економічному і психологічному рівнях. Оскільки всі антижіночі міфи, проти яких виступають ідеологи фемінізму, сформовано письменниками чоловіками, єдиним способом розвінчання цих міфів є створення жіночих текстів. Активна їхня поява особливо означає період другої половини ХХ ст.: М. Персі, С. Мак-Кі Чарнас, Е. Вокер, У. Ле Гуїн, М. Лоуренс, М. Етвуд та ін. Прикметною рисою такої літератури, написаної головно в жанрі художньої автобіографії та літературної дистопії, стає викривальний дискурс «Іншого» як жіночого, підпорядкованого і підконтрольного.

Література:

1. Бовуар де С. Друга стать : в 2-х т. / С. де Бовуар. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 390 с.
2. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко. – К. : Основи, 2009. – 679 с.
3. Millet K. Sexual Politics / Millet K. – Urbana and Chicago : University of Illinois Press, 2000. – 397 p.
4. Медведева Н. Проблема співвідношення тілесності та соціальності в людині і суспільстві : автореф. дис. ... канд. філософ. Наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н. Медведева ; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2005. – 18 с.
5. Золотухина-Аболина Е. Философская антропология : [учеб. пособие] / Е. Золотухина-Аболина. – М. : ИКЦ «МарТ», 2006. – 240 с.
6. Кристева Ю. Текст романа / Ю. Кристева ; перевод Б. Нарумова // Избранное : Разрушение поэтики. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 395–581.
7. Павличко С. Фемінізм / С. Павличко. – К. : ОСНОВИ, 2002. – 322 с.
8. Кристева Ю. Изоляция, идентичность, опасность, культура / Ю. Кристева // Вестник Европы. – 2005. – № 15. – С. 227–241 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/15/kri26.html>.
9. Кристева Ю. Матери владеют ключом к свободе / Ю. Кристева // Psychologies, 2011. – № 66 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psychologies.ru/people/Guest/article/julia-kristeva-materi-vladeyut-klu4em-ksvobode/3>.
10. Dworkin A. Pornography : Men Possessing Women / A. Dworkin. – NY : Dutton, 1989. – 300 p.
11. Gordon L. Woman's body, woman's right : birth control in America / L. Gordon. – Penguin Books, 1990. – 570 p.

Анотація

I. ТИМЕЙЧУК. ФЕМІНІСТИЧНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ «ІНШОГО»: «ДРУГА СТАТЬ»

У статті розглянуто категорію «Іншого», яка є стрижневою для дискурсів, що розгортаються в межах літературознавчого фемінізму, головно його французького відгалуження. Визначено, що категорію «Іншого» у феміністичних студіях розглядають стосовно жінки як «другої статі» (С. де Бовуар) та підвладної чоловікові. Автор статті зауважує, що, згідно з апологетами фемінізму, у диспозиції чоловік / жінка остання упродовж віків залишалася другорядною. У межах феміністичної критики дискурс «Іншого» дає можливість проаналізувати функцію жінки в патріархальному суспільстві, яке обмежує її на політичному, юридичному, економічному і психологічному рівнях.

Ключові слова: категорія, Інший, дискурс, феміністична критика, «друга стать».

Аннотация

II. ТИМЕЙЧУК. ФЕМИНИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ «ДРУГОГО»: «ВТОРОЙ ПОЛ»

В статье рассмотрена категория «Другого», которая является главной для дискурсов, раскрывающихся в рамках литературоведческого феминизма, главным образом его французского ответвления. В статье определено, что категорию «Другого» в феминистских исследованиях рассматривают по отношению к женщине как «второму полу» (С. де Бовуар) и подвластной мужчине. Автор статьи отмечает, что, в соответствии с апологетами феминизма, в диспозиции мужчина / женщина последняя на протяжении веков оставалась второстепенной. В рамках феминистской критики дискурс «Другого» позволяет проанализировать функцию женщины в патриархальном обществе, которое ограничивает ее в политическом, юридическом, экономическом и психологическом уровнях.

Ключевые слова: категория, Другой, дискурс, феминистская критика, «второй пол».

Summary

I. TYMEICHUK. FEMINIST ASPECTS OF THE “OTHER”: “THE SECOND SEX”

The article deals with the category of the “Other” which is basic for the discourses that are unfolding within the framework of literary feminism, mainly of its French branch. The article states that the category of the “Other” in feminist studies considers a woman as “the second sex” (S. de Beauvoir) and subjugated by a male. The author notes that according to the apologists of feminism, in the disposition of a man and a woman, the latter for many centuries remained a minor. Within the feminist critique, the discourse of the “Other” provides an opportunity to analyze the role of women in the patriarchal society, which limits the women's role in political, legal, economic and psychological spheres.

Key words: category, Other, discourse, feminist literary criticism, “second sex”.